

УДК 821.161.2'373.7

АД'ЕКТИВИ НА ПОЗНАЧЕННЯ БІЛОГО КОЛЬОРУ В МАЛІЙ ПРОЗІ ВОЛОДИМИРА ВИННИЧЕНКА

Лариса ГУЦУЛ (Кіровоград, Україна)

У статті досліджується символіка білого кольору в малій прозі Володимира Винниченка. Встановлюється функціональне навантаження, семантика та місце у творчому словнику ад'єктивів на позначення білого кольору.

Ключові слова: колористичні ад'єктиви, кольороназви, семантика, лексема, понятійна група, пряме значення, переносне значення.

This article deals with the investigation of symbolic meaning of white color in Volodymyr Vynnychenko's short stories. Their functional load, semantics and place in the vocabulary of adjectives which mark white color have been set.

Key words: coloristic adjectives, colour names, semantics, lexeme, conceptual group, direct meaning, figurative meaning.

Постановка проблеми. Вивчення авторського стилю митця неможливе без аналізу семантики та функцій кольороназв. Колірна палітра в художніх творах має важливе ідейне навантаження та потужний емоційний вплив на читача. Актуальність дослідження зумовлена посиленням інтересу вчених до колірної палітри майстрів слова. Адже в доборі кольорів, їхніх відтінків і різних значень відбивається своєрідність авторського бачення й розуміння світу. Безперечно, цікавим у цьому плані є дослідження колірної лексики українських письменників, зокрема Володимира Винниченка. Кольоративна лексика творів В. К. Винниченка становить особливий інтерес для дослідників передусім тому, що тривалий час літературна спадщина, а відтак і мовотворчість цього самобутнього письменника, яскравого стиліста була штучно вилучена з культурно-мистецького життя України [10]. У творчому словнику В. Винниченка значне місце займають колористичні назви, які вживаються в найрізноманітніших контекстах, письменник показує світ у безмежжі кольорів. І хоча кольороназви, зокрема ад'єктиви на позначення білого кольору, в досліджуваних нами творах містять і позитивну, і негативну інформацію, художній світ Володимира Винниченка несе світло, – це світ різнобарв'я, вишуканості, витонченості, незайманості, натхнення та вічності. Тому, вважаємо, тема нашої розвідки є актуальною.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Мовознавча та літературознавча наука сьогодні все частіше звертається до проблеми значення слова, зокрема смислового навантаження колористичних ад'єктивів у тканині художнього твору. Це питання є необхідним в аспекті розуміння авторської концепції твору, позиції митця, значення тексту в цілому та окремих його компонентів. Вітчизняними вченими лексеми на позначення кольору досліджувалися в різнопланових аспектах. Аналізувалися їхнє семантичне та граматичне наповнення, словотворча структура, джерела поповнення назв відтінків кольорів, складні кольороназви, лексика на позначення кольору як джерело збагачення активного словника особистості, семантико–естетичні особливості колірної епітети, історія назв кольорів (А. П. Критенко, О. М. Дзівак, І. М. Бабій, В. Б. Фридрак, М. Ф. Братусь та інші). Семантику та стилістичні функції кольороназв у творчості Ліни Костенко досліджувала Г. А. Губарева, семантичне поле ахроматичних кольорів у ліро-епосі Івана Франка – Н. В. Горбач, поетику кольору в романах Василя Барки – М. Кульчицька, семантику кольору в поезії Євгена Маланюка – С. Сірик, семантику та стилістичні функції кольороназв у поетичній мові А. Кримського – О. П. Семотюк, кольоративи як стилістична категорія в мовотворчості Володимира Винниченка – Л. Кучеренко, І. Назаренко.

Проаналізувати символіку кольорів Винниченківських текстів – значить ближче підійти до феномена автора.

Мета та завдання дослідження. Мета нашої студії полягає в дослідженні семантики назв на позначення білого кольору в малій прозі В. Винниченка. Аналізу підлягають оповідання «Суд», «Раб краси», «Салдатики!» «Голод», «Малорос-європеєць», «Студент», «Зіна», «Момент», «Кумедія з Костем», «Федько-халамидник», «Терень» та повість «На той бік» [4; 5].

Реалізація цієї мети передбачає розв'язання таких завдань:

1) проаналізувати функціональне навантаження білого кольору в прозових текстах В. Винниченка; 2) визначити багатство семантики кольороназв; 3) з'ясувати їхню частиномовну належність; 4) встановити прямі й переносні значення; 5) показати роль колористичних ад'єктивів у художньому творі митця.

Виклад основного матеріалу. У сучасній українській мові кольороназви утворюють кількісно та якісно розвинену лексико-семантичну групу, багатство якої спричинене існуванням у природі так званого колірної зору людини. «Його еволюція привела до того, що нормальне людське око може бачити понад 180 різних колірних тонів, а їх варіантів колірні атласи

засвідчують понад 2000 взірців [8: 12-13]. Звичайно, в мові немає такої кількості кольороназв, що відповідали б усьому розмаїттю природної гами. Тому існує диспропорція між кількістю кольорів, які розрізняє людське око, і числом їх назв у мові. Просте арифметичне зіставлення свідчить, що на одну назву припадає декілька тисяч кольорів, які покликана позначати ця назва [14: 6]. Колірна лексика відзначається неоднаковим семантичним наповненням (колір може виражатися експліцитно чи імпліцитно), різною словотворчою структурою та граматичним оформленням.

Володимир Винниченко надавав великого значення «кольористичному тлу, кольористичному настроєві власних творів», про що свідчать «не тільки справжня повинь слів із семантикою кольору, яскраві оказіоналізми, що збагачують шар цієї лексики, прагнення уникнути випадковостей у кольоризуванні об'єктів зображення, але й те, наскільки широко і разом з тим виважено В. Винниченко користується кольоративами» [10].

Загалом лексико-семантичну групу кольороназв становлять назви основних кольорів та безліч їхніх відтінків, що вказують на міру вияву колірної якості, на інтенсивність колірної тону, змішування кольорів, на колірну ознаку, якої набув предмет у результаті якоїсь дії чи процесу, і на ряд інших ознак [2: 140]. У сучасній лінгвістиці доцільним є поділ таких лексем на «основні» назви (тони) та «другорядні» (барви) [9: 97]. Білий колір належить до основних, давніх за походженням, він генетично споріднений з кольоропозначеннями в інших слов'янських мовах; позначає «колір без відтінків» і становить ядро аналізованої групи лексем [2: 140].

Білий колір – це символ чистоти, радості, невинності. Він здавна вважається символом найсвітліших почуттів, хорошого життя, краси, ніжності. У символіці середньовічного християнського мистецтва *білий* означає чистоту [7: 557]. Він одержав «значення всесвіту, тобто всього види переконаннями, тому що сама стихія світла – божество» [1: 57]. Білий колір пов'язаний із денним світлом, а отже, із життям. Білий світ символізує все видиме, осяяне небесним світлом. Це колір могутнього Білобога на протилежність володарю тьми та ночі Чорнобогу [6: 71]. Це колір-оберіг, який захищає від злих сил. Отже, *білий* колір виражає позитивну семантику.

Тлумачний словник української мови фіксує такі значення прикметника *білий*: 1. Який має колір крейди, молока, снігу, протилежне *чорний* // Який кольором наближається до крейди, молока, снігу; світлий // Уживається як постійний епітет до деяких назв // Вимитий, випраний, чистий // Посивілий, сивий, сивочолий // Зблідлий, блідий // Безколірний, безбарвний, прозорий // У значенні іменника *біле* // У значенні іменника *білі* – фігури в шахах або шашках. 2. На якому є багато білих плям, вибілених предметів і т.ін. 3. Світлошкірий (про расу). 4. Уживається як складова частина ботанічних, зоологічних, технічних, хімічних та інших назв, термінів [12: 181].

Понятійну групу *білого* кольору в малій прозі В. Винниченка становлять лексеми: *білий, біліти, побіліти, білявий, білявенький, поблідлий, білий-білий*, а також *блідий, поблідли, зблід, перламутрово-блідий та інші*.

Колористичний образ *білий* створюється не тільки відповідним прикметником (*білявий, білявенький, блідий*), а й іншими лексико-граматичними категоріями: іменниками (*білизна*), відад'єктивними дієсловами (*біліти, побіліти, зблід*), дієприкметниками (*побілілий, поблідлий*), дієприслівниками (*побілівши, біліючи*), безособовими формами (*побілено*), прислівниками (*біло*).

Численну групу в сучасній українській мові становлять складні кольороназви, які спроможні передати багатство відтінків кольору (*рожево-білий*); виразити ступінь інтенсивності, яскравості кольору (*сліпучо-білий, (білий-білий)*); передати колір з додатковим відтінком (*сніжно-білий, перламутрово-блідий*); виражати проміжні кольори (*білувато-блакитний*); містити суб'єктивну оцінку (*ніжно-білий*) тощо [2: 143].

Прикметники-кольоративи в мовотворчості письменника утворюють широкі синонімічні гнізда, які збагачуються головним чином за рахунок відносних прикметників та індивідуально-авторських новотворів. Специфіка прикметникових винниченкових оказіоналізмів полягає в тому, що вони становлять собою переважно складні двокомпонентні слова. Такі утворення дозволяють не лише досягти інформативної економності при детальному змалюванні об'єкта, але і створюють враження невіддільності кольору від форми. Зв'язок кольору з почуттями і внутрішнім станом людини – незаперечний факт, і В. Винниченко наголошує на психологічно-настрійовому впливові саме тієї чи іншої барви на свідомість людини завдяки поєднанню кольоратива з емоційно-оцінним прикметником: *радісно-біла, благородно-білий колір обличчя* [10].

Лексема *білий*, уживана Винниченком, має широку сполучуваність і використовується як у прямому, так і в переносному значенні. Лексема *білий* використовується письменником у прямому значенні, визначаючи:

- 1) колір одягу (*білий літній костюм, білий мундир, біла вишивана сорочка*);
- 2) колір волосся (*білявенький офіцерик*);
- 3) колір предметів рослинного світу (*білі берези, біле гілля*);

4) колір предметів (*білий папірчик, білі ліхтарі*);

5) колір української хати (*білі хати, біленькі хатки, біліла купка хаток*).

Сприймання кольору людиною пов'язане з його психологічним осмисленням, а тому поряд із прямим, номінативним значенням ад'єктива *білий* у творах В. Винниченка реалізуються й переносні. Переносні значення, ґрунтуючись на народній символіці, поглиблюються й конкретизуються залежно від індивідуально-авторського поетичного бачення [3: 17]. У художній мові митця *білий* колір передає переважно позитивне оцінно-характеристичне значення в метафорах: *біле світло, біленький папірчик, поблідлий місяць, перламутрово-білий місяць тощо*.

Складність стилістичного аналізу творів В. Винниченка полягає насамперед у тому, що слово в імпресіоністичній поезії має величезне смислове й функціональне навантаження: епітет переходить у метафору, метафора зливається із символом; стрижневе “кольорове” значення слова може вказувати на внутрішню ознаку, рису певного об'єкта і, навпаки, вживаючись у переносному значенні, лексема з нульовою кольористичною семантикою може вказувати на певне забарвлення. Особливістю винниченкових порівнянь є те, що письменник дуже часто вдається до максимального уточнення відтінку того чи іншого кольору, в тому числі й не власне кольорописними засобами: *Воно (обличчя) було ледь-ледь рожеве, як ніжний білий мармур при ранньому сонці* [10].

Л. І. Кучеренко зауважує, що надзвичайно сильний стилістичний ефект справляє прийом колірного номінування явищ, забарвлення яким не властиве. Це стосується передусім зображення простору, емоцій тощо. Метафоричність епітетів у цьому разі безперечна: *рожево-біле* щастя саду.

Іноді, зовсім несподівано (якщо брати до уваги специфіку розгляданого лексичного шару), письменник переносить колірну ознаку із суб'єкта дії на додаткові реалії, явища – тобто використовує прийом метонімії: *стіни вулиць... біліють посмішками* [10].

Оскільки *білий* колір – це колір-оберіг, який захищає від злих сил, це колір української білої хати, то маємо у Винниченка розмаїття таких колористичних назв: *білі хати, біленькі хатки, біліла купка хаток*.

У Винниченківських текстах лексеми на позначення білого кольору, які мають позитивну семантику, означають: 1. **Колір щастя, незайманості, моменту вічності чи дитинства:** *Стрункі берези, білі, мов оголені до пояса (Момент); Оголені білі берези (Момент); Сама така крупна, груди високі, хистко дрижать під рівними брижсами білої вишиваної сорочки (Терень); Біленький папірчик начіплюється на нитку (Федько-халамидник)*. 2. **Ясний, світлий, прозорий:** *Вийшли на широку, засяяну білим світлом вулицю (Раб краси); ... часами знизу, з того города, який шумів і цюночі сяяв білим світлом в чорне небо (Раб краси)*. 3. **Колір одягу:** *Добродій у білим літнім костюмі з чорненькими смужками (Малорос-європеець); Сама така крупна, груди високі, хистко дрижать під рівними брижсами білої вишиваної сорочки (Терень); Навіть вийде в своїм білим мундирі на подвір'я, пройдеться з цигаркою в зубах (Терень)*. 4. **Колір волосся:** *Білявенький офіцерик в сивій шинелі (Салдатика!)*. 5. **Колір української хати:** *Зліва, з яру, з-над білих хат... (На той бік); Внизу по яру розкотились біленькі хатки... (На той бік); На тім боці яру біліла купка хаток, а серед них сірів самотній млин (На той бік)*.

В українському етнокультурному просторі феномен білого кольору об'єднує одночасно символіку світла, сонця, життя, родючості, вічності, святості, божества, місяця, радості, святковості, зими та снігу. Звичайно ж, у культурі були непомічені й негативні значення білого. У природі *білий* – не завжди добрий колір. Тому семантика білого включає також низку негативних значень (холод, мовчання, самотність, смерть, ненависть, жорстокість і т.д.) [11]. Негативні оцінні смисли ад'єктива *білий* виникають на основі сенсорно-емоційних уявлень про нього й представлені конотаціями: *білий* – холодний, *білий* жаль, *біла* туга, *білий* смуток, *біла* печаль, *біла* смерть.

Кольороназву *білий* Володимир Винниченко пов'язує не лише з душевною чистотою, життям і надією, щастям, незайманістю, дитинством, моментом вічності, але й надає цій фарбі протилежного значення – символу бруду, беззахисності, жаху, напруги, відмирання, холоду й смутку. Тому білий колір у творах прозаїка має і негативне значення. Це: 1. **Колір бруду:** *...білим від пороху чоботом (Суд); ...збоку висолоплювалась брудна біла підшивка (На той бік)*. 2. **Беззахисність або смерть, відмирання** (створюють переважно дієслова): *Тонесенький носик побілів і витягнувся (Момент); Толя бачив, як у Федька навіть губи побіліли (Федько-халамидник); Страшно якось біліли губи (Момент)*. 3. **Жах, напруга:** *...Злякано дивився вниз поблідлий місяць..., тікав, із жахом озирався назад, на полум'я (Студент)*.

Досить часто використовує В. Винниченко й негативну властивість білого – відтінок «блідий». Тлумачний словник української мови фіксує такі значення прикметника *блідий*: 1. Без рум'янця, позбавлений природного кольору (про обличчя). 2. Неяскравий, слабо забарвлений // Який слабо світиться, дає слабке світло. 3. Перен. Невизначний, недосконалий. 4. Уживається як складова частина різних ботанічних та інших назв-термінів [12: 201].

У письменника лексеми *блідий* домінує в портретних описах обличчя у значенні «без рум'янця, позбавлений природного кольору (про обличчя), тобто «змарнілий», «хворобливий», «напружений», навіть «мертвий»:

Бліде, худе лице (Раб краси); *Худі, бліді лица їх похмурі; Бліде, зморене голодом і тяжкою роботою лице; бліді лица поблідли ще більше, засвітилися мукою; Офіцер ще більше зблід* (Салдатики!); *Дивиться вниз поблідлий місяць; З блідого лоба капав піт* (Студент); *І лице її було надзвичайно бліде; Лице Зіни було бліде і радісна мука ясно вбачалась на йому* (Зіна); *На блідих квіточках куців...; Бліде напружене лице* (Момент); *... в руці його, блідій і негнучкій...* (Кумедія з Костем); *Такою блідою й лютотою Федько ніколи не бачив свою матір* (Федько-халамидник).

Відтінок цього кольору – *перламутрово-блідий* – уживається для передачі позитивної експресії, чистоти: *Місяць став перламутрово-блідий, чистий* (Терень).

Тропеїчну систему творів В. Винниченка характеризує поєднання традиційних та індивідуально-авторських засобів поетичного мовлення. Наприклад, письменник досить часто звертається до народно-поетичних порівняльних паралелей (*біла, як стіна*), але разом з тим і створює власні – свіжі й оригінальні – порівняння: *Стіни хат білі – чисто великодні сорочки дівчат; Ранкове небо бліде, із сизо-малиновим рум'янцем, як у старого волоцюги після п'яної ночі*. Як бачимо, такі порівняння побудовані на асоціативних паралелях не лише за колірною ознакою, схожістю – їхнє завдання більше: створити настроєве тло оповіді, оскільки об'єктів, схожих між собою за кольором, у навколишній дійсності безліч, а завдання митця – вибрати найточніший, найбільш відповідний для того чи іншого випадку [10].

Семантична структура колористичних прикметників часто використовується В. Винниченком для протиставлення, для створення контрасту: білий – чорний і білий – сивий: *Часами знизу, з того города, який шумів і цюночі сяє білим світлом у чорне небо* (Раб краси); *Добродій у біллім літнім костюмі з чорненькими смужками* (Малорос-європеєць); *Білявенький офіцерик в сивій шинелі* (Салдатики!).

Висновки. Таким чином, колірна палітра у творах Володимира Винниченка має величезний емоційний вплив на читача, вона створює психологічний настрій розповіді та пов'язана з почуттями і внутрішнім станом людини. Білий колір в аналізованих творах несе велике смислове навантаження. Проведений аналіз показує, що назви на позначення *білого* кольору в малій прозі Володимира Винниченка містять у собі як позитивну інформацію, так і негативну. Панівним білий колір з позитивною семантикою є в оповіданні «Момент» та «Раб краси», оскільки й самі ці твори пронизані позитивом – вони психологічно витончені та світлі: *білий колір* і художньо обдарована особистість, де «згуки несли з собою шматки страждання» («Раб краси») та *білий колір* і наближення до чогось фатального, неминучого й де «щастя – момент. Далі вже буденщина» («Момент»). Бо й світла сама історія короткої любові в драматичній ситуації, тут є протиставлення: усталена мораль – і природність та принадність; молодий порив, апофеоз «великому прекрасному процесу життя», «берези, білі, мов оголені до пояса», – і людська мораль; кохання – і буденщина («Момент»). Позитивом пройнята й художньо обдарована особистість («Раб краси»): і хоч «білим світлом в чорне небо» вималюваний текст, «гарячі сльози падають Василеві у серце», – перед нами постає талант. Це колір української хати («На той бік»), вишиваної сорочки («Терень»), колір вічності та дитинства («Федько-халамидник»). Негативне значення кольороназва *білий* має, коли означає беззахисність або смерть («Момент», «Федько-халамидник»), це колір бруду («Суд», «На той бік»). Особливо яскравою семантика *білого* (*блідого*) кольору виявляється в портреті («Раб краси», «Салдатики!», «Зіна», «Кумедія з Костем») – *носик побілів, бліде худе лице, бліді лица поблідли*.

Отже, ад'єктиви на позначення *білого* кольору займають значне місце у творчому словнику В. Винниченка. Вони вживаються в різноманітних контекстах як у прямому, так і в переносному (частіше) значенні та мають певне смислове навантаження.

Перспективи подальших досліджень вбачаємо в дослідженні всієї палітри кольорів, усьому різнобарв'ю, що характеризує Винниченківську манеру письма. У подальших розвідках із цієї проблеми варто звернути увагу на функціонування кольорів у межах просторово-часового контексту, еволюцію кольоропозначень, глибоку психологію кольору в текстах В. Винниченка, щоб наблизитися як до феномена кольору, так і до феномена митця.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Афанасьев А. Н. Поэтическое воззрение славян на природу: В 3 т. – Т. 1. / А. Н. Афанасьев. – М.: Современный писатель, 1995. – 411 с.
2. Бабій І. М. Лексика на позначення кольору як джерело збагачення активного словника особистості / І. М. Бабій // Наукові записки. Серія : Мовознавство. – Тернопіль : ТДПУ, 2002. – Вип. 1. – С. 139–144.
3. Бобух Н. Колористичні ад'єктиви білий і чорний у поетичному тексті / Н. Бобух // Наукові записки. – Випуск 44. – Серія: Філологічні науки (мовознавство). – Кіровоград: РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2002. – С. 15–19.
4. Винниченко В. Раб краси / Володимир Винниченко; упорядкування, передмова, примітки В. С. Панченка. – К.: Веселка, 1994. – 382 с.

5. Винниченко В. Вибрані твори / Володимир Винниченко; упорядкування текстів та передмова О. М. Савченко. – Харків: Видавництво «Ранок», 2009. – 352 с.
6. Войтович В. Українська міфологія / В. Войтович. – К.: Либідь, 2002. – 298 с.
7. Керлот Х. Словарь символов / Х. Керлот. – М.: REEL-book, 1994. – 608 с.
8. Кравцов С. В. Цветовое зрение. / С. В. Кравцов. – М.: Просвещение, 1951. – 250 с.
9. Критенко А. П. Семантична структура назв кольорів в українській мові / А. П. Критенко // Славістичний збірник. – К.: Вид-во АН УРСР, 1963. – С. 97–111.
10. Кучеренко Л. Кольоративи як стилістична категорія в мовотворчості В. Винниченка [Електронний ресурс] / Л. Кучеренко, І. Назаренко // Вісник Запорізького національного університету. – Запоріжжя, 2001. – Вип. 1. – С. 56–60. – Режим доступу: <http://web.znu.edu.ua/herald/issues/archive/articles/629.pdf>
11. Серов Н. В. Цвет культуры: психология, культурология, физиология [Електронний ресурс] / Н. В. Серов. – Санкт-Петербург: Речь, 2003 – 672 с. – Режим доступу : <http://filosof.historic.ru/books/item/f00/ s01/z0001028/index.shtml>
12. Словник української мови : В 11-ти томах. / [ред. кол. І. Білодід та ін]. Т. І. – К. : Наукова думка, 1970–1980. – С. 181; 201.
13. Энциклопедия символов. – М.: Издательство АСТ; Харьков: Торсинг, 2003. – 591 с.
14. Шемакин Ф. Н. К вопросу о соотношении слова и наглядного образа (цвет и названия) / Ф. Н. Шемакин // Изд. АН РСФСР, 1960. – Вып. 113. – С. 113–151.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Лариса Гуцул – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.

Наукові інтереси: лексична семантика, колористичні ад'єктиви у тканині художнього тексту, акцентологія ономастичної лексики, відтопонімний словотвір.